

Η ΑΡΧΗ «ORA ET LABORA» ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΓΑΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ

Υ Π Ο
ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΣΑΒΡΑΜΗ

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας οἱ μοναστικοὶ Κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ του διδασκαλία ἀπετέλουν ἀπὸ μακροῦ ἤδη τὴν βάσιν τῶν μοναστικῶν κοινωνιῶν, ἥτοι καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora» ἦτο εὐρέως διαδεδομένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ, παρατηρεῖται ἐν τῇ Δύσει ποιά τις ἀποστροφή τῶν μοναχῶν πρὸς τὴν ἐργασίαν. Οὕτως ὁ Κασσιανὸς παραπονεῖται διὰ τὸν ἀσήμαντον ἀριθμὸν μονῶν ἐν τῇ Δύσει, συναρτῶν τὸ φαινόμενον τοῦτο πρὸς τὴν ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν παραμέλησιν τῆς ἐργασίας. Τὸ γεγονός τοῦτο, γράφει, «προέρχεται ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ μοναχοὶ δὲν ἐπαφίνεταί εἰς τὰς προσόδους τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν των»¹²⁶. Πληροφορούμεθα ἐπίσης, ὅτι ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μαρτίνου τοῦ ἀπὸ Τουρώνων ἰδρυθεῖση μονῇ «οὐδεμία χειρωνακτικὴ ἐργασία ἐξετελεῖτο, ἐξαίρεσει τῆς ἀντιγραφῆς βιβλίων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀπασχόλησιν αὐτὴν ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον νέοι, τῶν πρεσβυτέρων ἀφοσιουμένων καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν προσευχήν»¹²⁷. Τυγχάνει γνωστόν, ὅτι παρά τινα ἐκτίμησιν τῆς ἐργασίας ἀπαντῶσαν ἤδη ἐν τῇ Δύσει, πρῶτος ὁ ἀπὸ Νουρσίας Βενέδικτος, ἑκατὸν περὶ τοῦ ἔτη βραδύτερον τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐξέθεσεν ἠθικὴν περὶ ἐργασίας διδασκαλίαν διαπνευσμένην ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ «Ora et Labora». Ἐν προκειμένῳ συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ Ernst Troeltsch, καθ' ὃν «τὸ ἀληθινὸν ἐργατικὸν ιδεῶδες ἐπραγματοποιήθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ μοναχισμῷ»¹²⁸, θεωροῦντες περαιτέρω ὡς παρέλκοντα περιορισμὸν τὸν δι' ἰσχυρισμὸν του, ὅτι «δὲν πρέπει νὰ ὑπερβάλλεται τὸ συνήθως λεγόμενον περὶ ἐξευγενισμοῦ τῆς ἐργασίας ἐκ μέρους τοῦ χριστιανισμοῦ»¹²⁹.

Εἶναι ἀστήρικτος ἡ ὑπὸ τοῦ Dedler ἐξενεχθεῖσα γνώμη, καθ' ἣν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ἀγίου Βενεδίκτου ὁ μοναστικὸς βίος ἡδραιούτο μόνον ἐφ' ἑνὸς θεμελίου, ἥτοι τῆς θεωρητικῆς ζωῆς, χάρις δὲ εἰς αὐτὸν ἐστηρίχθη ἔκτοτε ἐπὶ δύο στήλων, ἥτοι τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἐργασίας¹³⁰. Οἱ δύο αὗτοι

126. Inst. 10, 23.

127. Sulpicius Severus, Vita Martini 10.

128. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1912, σ. 119.

129. Ἐνθ' ἄν.

130. Dedler H., ἔνθ' ἄν. σ. 103.

στῦλοι, ὡς κατεδείχθη, ἀπαντῶνται ἤδη σαφῶς παρὰ Μ. Βασιλείῳ¹³¹. Καὶ ἐπικαλεῖται μὲν ὁ Dedler τὸν Holzapfel εἰς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης του, ἀντιπαρέρχεται ὅμως ἐν σιωπῇ ὅσα ὁ τελευταῖος οὗτος ἐν ταύτῳ γράφει, διατεινόμενος ὅτι ὁ ἅγιος Βενέδικτος ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Μ. Βασιλείου¹³², ἐν αἷς ὅμως ἐκτίθεται σαφῶς, ὅτι ὁ μοναστικὸς βίος πρέπει νὰ ἐδράζεται ἐπὶ τῶν δύο στύλων τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἐργασίας. Ἐν τούτοις, καὶ αὐτὸς ὁ Dedler προσεγγίζει πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθεισὰς ἰδέας γράφων ἐν συνεχείᾳ, ὅτι ἡ κατευθυντήριος γραμμὴ τῆς περὶ ἐργασίας ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, ἰδιαιτέρως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς ἐργασίας, ἀνάγεται εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Μ. Βασιλείου¹³³.

Καθίσταται, λοιπόν, καταφανές, ὅτι «οὐδεμία ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου ἐκτεθεισῶν ἰδεῶν εἶναι τόσον νέα, ὥστε νὰ μὴ ἔχη ἤδη κατὰ τινα τρόπον ὑποδηλωθῇ ἐν τῇ παραδόσει»¹³⁴. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο πρέπει νὰ προστεθῇ, νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora» ὄχι μόνον ὑποδηλοῦται, ἀλλ' εὗρηται σαφῶς ἐκπεφρασμένη εἰς τὰ ἀσκητικὰ ἔργα τοῦ Μ. Βασιλείου.

Τὸ ἐρώτημα τίθεται, νομίζομεν, ὄχι ἐὰν ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora» εἶναι ἀνατολικῆς ἢ δυτικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ διὰ τί αὕτη ἐπραγματοποιήθη εἰς τοιοῦτον βαθμὸν εἰς τὴν Δύσιν, ὥστε νὰ ἀποβῇ κατὰ κυριολεξίαν «δυτικὸν κτῆμα», ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολήν περιέπεσον εἰς λήθην. Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν λίαν ἐκδηλον μυστικὴν ἐσωτερικότητα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν αὐτόθι ἀναπτυχθέντα ἀφηρημένον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τῆς Δύσεως. Συγκρίνοντες τὰς ἀσκητικὰς διατάξεις τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τοὺς Κανόνας τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, ἀντιλαμβάνομεθα ἀμέσως, ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος παραμένει λίαν θεωρητικὸς, περιοριζόμενος εἰς ἀφηρημένον χαρακτήρος νοουθεσίας^{134α}, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ ἅγιος Βενέδικτος καθορίζει μετ' ἀπαραμίλλου σαφηνείας τὰ τῆς μοναστηριακῆς ζωῆς μέχρι καὶ τῶν λεπτομερειῶν¹³⁵, «οὐδέποτε ἐγκαταλείπων τὸ νηφάλιον πεδῖον τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος»¹³³. Χάρις εἰς τὴν

131. Holzapfel H., ἐνθ' ἄν. σ. 178.

132. Ἐνθ' ἄν. καὶ σ. 160 στήμ. 2. Πρβλ. καὶ Seraphim, Métropolit, Die Ostkirche, Stuttgart 1950, σ. 133: «Οἱ Κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου ὑπῆρξαν, ὡς αὐτὸς ὁ ἅγιος Βενέδικτος βεβαίως, μία ἐκ τῶν κυρίων πηγῶν, ἐξ ὧν ἠρύσθη».

133. Dedler H., ἐνθ' ἄν. σ. 105-106.

134. Ἐνθ' ἄν. σ. 117.

134α. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρακτικὴν διοργάνωσιν τοῦ μοναχισμοῦ, προχωρεῖ πέραν τοῦ Παχωμίου, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξεν ἐπίσης ἰδίαν περὶ μοναχισμοῦ θεωρίαν. Ἐν τούτοις εἰς τὰ ἀσκητικὰ του συγγράμματα δίδει μόνον γενικῆς φύσεως ὑποδείξεις διὰ τὴν κοινὴν ζωὴν καὶ οὐδὲν καθορίζει τὸν μοναστικὸν βίον εἰς ὅλας του τὰς λεπτομερείας, ὡς ὁ ἅγιος Βενέδικτος.

135. Πρβλ. Holzapfel H., ἐνθ' ἄν. σ. 181, 179.

136. Brechter S., ἐνθ' ἄν. 60.

τοιαύτην πρακτικὴν καὶ συστηματικὴν των ὀργάνωσιν, αἱ μοναὶ τῶν Βενεδικτίνων «ἀπέβησαν χῶροι πολιτισμοῦ καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς» καὶ ἡδυνήθησαν ἀργότερον «νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργον νὰ διδάξουν τὴν ἐργασίαν εἰς τὰς γερμανικὰς φυλάς»¹³⁷.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ θεωρητικωτέρου χαρακτήρος τῶν ἀσκητικῶν διατάξεων τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Κανόνα τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, τόσον ἡ διάφορος ψυχικὴ ιδιοσυστασία τῆς Ἀνατολῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς Δύσεως, ὅσον καὶ ἡ συμφώνως πρὸς τὴν διαφορότητα ταύτην συντελεσθεῖσα ἀνάπτυξις τοῦ μοναχισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει συνέβαλον εἰς τὸ νὰ λησμονηθῇ βαθμηδὸν ἐν Ἀνατολῇ ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐχόμεθα μετὰ πεποιθήσεως τῆς γνώμης, ὅτι αἱ ἀσκητικαὶ διατάξεις τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐν ὅλῃ τῇ θεωρητικῇ των μορφῇ, θὰ ἡδύναντο νὰ ἔχουν ἐν τῇ Δύσει τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ὡς καὶ ὁ Κανὼν τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, τὸ πρακτικὸν ὅμως πνεῦμα τούτου δὲν θὰ εὑρίσκειν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τόσον πρόσφορον ἔδαφος.

Εἰς τὸ ἡμέτερον βιβλίον «Zur Soziologie des Byzantinischen Mönchtums»¹³⁸ ἐξεθέσαμεν ἤδη μερικὰς ἐκ τῶν βασικῶν διαφορῶν μεταξύ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ μοναχισμοῦ, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐξηγηθῶν, νομίζομεν, τὴν παρακμὴν τοῦ μοναχισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν παραμέλησιν τῶν ἀσκητικῶν διατάξεων τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ ὁποία προεκάλεσε τὴν παρακμὴν αὐτῆν. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἐν μόνον αἴτιον αὐτῆς, ἥτοι τὴν ἐπιστροφήν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὴν ἀ—κοινωνικὴν του μορφήν¹³⁹, ἡ ὁποία, ἐμφανισθεῖσα ἰδιαζόντως κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἡσυχαστικῆς κινήσεως¹⁴⁰ καὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἰδιορρύθμου συστήματος¹⁴¹ ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, κατέφερε καίριον πλήγμα κατὰ τῆς συνθέσεως «Ora et Labora».

Ἀμφότεραι αἱ κινήσεις αὐταὶ ἐνεπνέοντο ὑφ' ἐνὸς ιδεώδους, τὸ ὁποῖον ἀντεστρατεύετο πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς. Οὕτως ὁ ἡσυχασμός,

137. Holzappel H., ἐνθ' ἄν. σ. 181. — Πρβλ. καὶ Schmitz Ph., Histoire de L'ordre de St. Benoit, II (oeuvre civilisatrice), Maredsous 1942. — Ὡσαύτως: Hilpisch St., Vom Benediktinerorden und seiner Sendung, ἐν Schönerer Zukunft 1929, Nr. 29, σ. 607: «Ὁ χῶρος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἐξετείνεται τόσον, ὅσον καὶ τὸ πεδῖον ἐπιροῆς τοῦ Κανόνος τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου».

138. Leiden/Köln 1962, σ. 87 κ.έ.

139. Ἴδε καὶ τὰς ἡμετέρας ἀπόψεις ἐνθ' ἄν. σ. 10-23: II. Asoziale und soziale Form des Mönchtums.

140. Ἴδε σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν Beck G. H., Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, σ. 322 σημ. 1 καὶ σ. 364 σημ. 1.

141. Σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν Pl. de Maesler, de Monachico Statu iuxta Disciplinam Byzantinam, Vatikan 1942, σ. 78-81.

διὰ τοῦ ἐπιφανοῦς ἐκπροσώπου τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ¹⁴², ἀπῆτει ὡς μοναδικὸν ιδεῶδες τὴν πλήρωσιν τοῦ πόθου πρὸς θεωρητικὸν βίον, ἐν ᾧ ἀπενεκροῦτο τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν κόσμον καὶ τὰ προβλήματα του. Ἰδιαιτέρως σημαντικὸν διὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora» ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ ἡσυχασμοῦ διὰ τῆς νέας συνθέσεως «προσευχὴ καὶ ἡσυχία». Διὰ τῆς ἀπολύτου σιωπῆς καὶ τῆς ἡσυχίας, ὡς διατάραξις τῆς ὁποίας ἐκλαμβάνεται πᾶσα περὶ ἐργασίαν τινὰ ἐνασχόλησις, ὁ ἡσυχαστὴς ἐπιτυγχάνει τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τελείας μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως. Ὡς τονίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, μόνον ἡ ἀδιάλειπτος πνευματικὴ καὶ σιωπηρὰ προσευχὴ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν «θεωρίαν»¹⁴³, ἡ δὲ ἀναγκαία προπαρασκευὴ τοῦ πνεύματος διὰ τὴν ἡσυχαστικὴν προσευχὴν συνίσταται εἰς «τὴν ἐκ πάντων σιωπὴν»¹⁴⁴. Διὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν ἀνακύπτει ἐντεῦθεν τὸ μέγα πρόβλημα ἐξευρέσεως τρόπου πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων ἄνευ ἐργασίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐλύθη διὰ τὸν Παλαμᾶν διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐν ἐνυπνίῳ ὑπὸ τῆς Παρθένου Μαρίας παρασχεθείσης ὑποσχέσεως, ὅτι οἱ μοναχοὶ θὰ ἔζων χωρὶς νὰ ἀπαιτηθῇ νὰ ἐργασθοῦν¹⁴⁵. Ὡς εἶναι αὐτονόητον, ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σκέπτεσθαι ἀπέβη, εἰς βάρος τοῦ ιδεώδους «Ora et Labora». Ἐὰν ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀνατολήν, διάφορα μοναχικὰ τάγματα, ὡς εἰς τὴν Δύσιν, ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ δὲν θὰ εἶχεν ἀρνητικὰς ἐπιπτώσεις. Οὕτως, ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Μ. Βασιλείου θὰ υἰοθετεῖτο ὑπὸ τινων ταγμάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων, ὡς τοῦτο συνέβη καὶ συμβαίνει ἐν τῇ Δύσει, θὰ ἀνελάμβανε νὰ ἐπιτελέσῃ ἰδιαιτέρον ἔργον ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ μιᾶς κατανομῆς τῆς ἐργασίας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ ἡσυχασταὶ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἰδιαιτέρον τάγμα ἔχον τὴν προσευχὴν ὡς ἀποκλειστικὴν ἀποστολήν. Ἐν τούτοις διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ των, ὅτι ἐνεσάρκωνον τὸ μοναδικὸν ιδεῶδες τοῦ μοναχικοῦ βίου, συνέβαλον οὗτοι εἰς τὴν προβολὴν τῆς προσευχῆς μόνης ὡς ὑψίστου ιδεώδους τοῦ μοναχικοῦ βίου, παραθεωρηθείσης τῆς ἐργασίας.

Ὡσαύτως καὶ τὸ ἰδιόρρυθμον σύστημα, τὸ ὁποῖον, καθ' ἡμᾶς, ἀποτελεῖ ἐκδηλον φαινόμενον παρακμῆς τοῦ μοναχισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐσήμαινεν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῶν ιδεωδῶν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἀναχωρητισμὸν. Βεβαίως πρόκειται ἐνταῦθα περὶ χαλαρᾶς μορφῆς ἀναχωρητισμοῦ, καθ' ὅσον ὁ θρησκευτικὸς ἰδεαλισμὸς τῶν ἀναχωρητῶν ἐξετράπη ἐν

142. Διεξοδικῶς περὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία ἐν Beck G. H., ἐνθ' ἄν. σ. 742 κ.έ.

143. P.G. 150, 1168, 1120. Περὶ τοῦ τρόπου προσευχῆς τῶν ἡσυχαστῶν πρβλ. Beck G. H., ἐνθ' ἄν. σ. 364 σημ. 2 (Βιβλιογραφία).

144. P.G. 150, 1276.

145. P.G. 151, 579-580.

τῶ ἰδιορρυθμῶ βίῳ εἰς ἐγῶισμόν, ὁ ὁποῖος ἐλάχιστα συμβιβάζεται μετ' τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Διὰ τῆς ἐξελιξέως ταύτης ἀποσυνετέθη ἡ κοινοβιακὴ μορφή τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ καὶ μετ' αὐτῆς ἐξηφανίσθη καὶ ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ τοῦ Μ. Βασιλείου. Εἰς τὸ ἰδιορρυθμον σύστημα εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ ἰσχύσῃ ὡς θεμέλιον τοῦ μοναχικοῦ βίου ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora», διότι ἕκαστος μοναχὸς εἶναι ἐλεύθερος νὰ καθορίσῃ κατὰ βούλησιν τὰς ὥρας προσευχῆς του καὶ νὰ ἀποφασίσῃ ἐὰν καὶ πότε θὰ ἐργασθῇ.

Ὁ θρησκευτικὸς ἀτομικισμὸς τῶν ἀναχωρητῶν, τὸν ὁποῖον ὁ Μ. Βασίλειος ἠθέλησε νὰ καταπολεμήσῃ διὰ τῶν ἀσκητικῶν του διατάξεων καὶ τῆς ἐν γένει διδασκαλίας του¹⁴¹, ἐμφανίζεται ἐκ νέου διὰ τῶν ἡσυχαστῶν καὶ τοῦ ἰδιορρυθμοῦ συστήματος. Τὸ κοινόβιον, ἡ ὄργανωμένη μοναστικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία ἐν τῇ Δύσει ἀπέβη θετικὸν στοιχεῖον κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως, ἐθεωρήθη ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀναχωρητικὸν μοναχισμὸν ὡς κατωτέρα βαθμὶς μοναχικοῦ βίου¹⁴⁷. Ὁ ἀναχωρητισμὸς ἐπέζησε τοῦ κοινοβίου ὡς ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς τελειότητος. Σημειωθῆτω, ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ ἀθωνικοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὸν ἀναχωρητισμὸν διαφέρει ἐν πολλοῖς τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἀναπτυχθέντος ἀναχωρητισμοῦ. Ἐν Αἰγύπτῳ ἀνευρίσκομεν τὴν ἀρχὴν μιᾶς ἀνελιξέως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὸν κοινοβιακὸν μοναχισμὸν, ἐνῶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Ὀρους συντελεσθεῖσα μεταγενεστέρα ἀνακατατάξει διακρίνομεν τὰ σπέρματα τῆς παρακμῆς τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ ἐν γένει. Ἐν προκειμένῳ δέον ἐπίσης νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι οἱ μοναχοὶ τῆς Αἰγύπτου ὡ φ ε ι λ ο ν νὰ ἐργάζωνται πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἐνῶ οἱ ἀθωνῖται μοναχοὶ ἐγκατέλειψαν τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου διατυπωθεῖσαν μορφήν προσευχῆς καὶ ἐργασίας.

Εἰς τὸ τέρμα τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ ἵστανται ὁ σημερινὸς ἐν Ἑλλάδι μοναχισμὸς, ὁ ὁποῖος, κοινωνιολογικῶς θεωρούμενος, οὐδεμίαν σημασίαν κέκτηται, ὅχι μόνον διότι ἐκπροσωπεῖ μίαν ἀ—κοινωνικὴν μορφήν μοναστικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀπέβη ἀντικοινωνικὸν στοιχεῖον. Χαρακτηριστικὸν τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μοναχοὶ πειρῶνται νὰ δικαιώσων πολειμικῶς τὴν ἀ—κοινωνικὴν καὶ ἀντικοινωνικὴν των αὐτὴν θέσιν. Οὕτω π.χ. γράφει Ἑλλὴν μοναχός¹⁴⁸, ὅτι μοναδικὸν ἰδεῶδες διὰ τὸν ὀρθόδοξον μοναχισμὸν εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ἡ Βασιλεία Του, κατηγορῶν συγχρόνως τὸν δυτικὸν κόσμον ἐπὶ ὑπερβολικῇ ἐγκοσμίῳ δραστηριότητι καὶ θεοποίησει τῆς ἐργασίας. Ὁ αὐτὸς μοναχὸς γράφει περαιτέρω σεμνυνόμενος, ὅτι καὶ οἱ

146. Πρβλ. Leclercq H., ἐν Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, éd. F. Cabrol — H. Leclercq, Paris 1927 κ.έ., IX (2), 1818-19.

147. Πρβλ. H o l l K., Enthusiasmus und Bussgewalt im Griechischen Mönchtum. Eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen, Leipzig 1898, σ. 185 κ.έ.

148. Χ α τ ζ η μ ι χ ἄ λ η Νεκταρίου, Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς καὶ ὁ κόσμος τῆς ἐποχῆς μας, ἐν «Γρηγόριος Παλαμάς», 44, 1961, σ. 325.

ἄριστοι μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν κοινωφελῆ δρασίαν, ὁμιλεῖ δὲ συγχρόνως μετὰ τινος περιφρονήσεως περὶ τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος τῶν μοναχῶν τῆς Δύσεως¹⁴⁹. Ἐντεῦθεν καθίσταται σαφές, μέχρι ποίου σημείου ἐλησμονήθη ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ του διδασκαλία. Ἀνατολικάι περὶ ζωῆς ἀντιλήψεις καὶ πνεῦμα φυγῆς καὶ ἐχθρότητος πρὸς τὸν κόσμον, ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ νόημα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὑπερίσχυσαν τῆς γνησίας παραδόσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας φορεῖς ἐγένοντο οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τοὺς ὁποίους συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ Μ. Βασίλειος. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιέπεσαν εἰς λήθην ἡ σύνθεσις «Ora et Labora», κατέστη ἀδύνατος ἡ δημιουργία ἐνταῦθα μιᾶς συστηματικῆς χριστιανικῆς περὶ ἐργασίας ἠθικῆς.

Ἡ γενικῶς κρατοῦσα γνώμη, καθ' ἣν ἡ σύνθεσις «Ora et Labora» ἀποτελεῖ φαινόμενον ἀνήκον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Δύσιν, δύναται νὰ στηριχθῆ ὄχι ἐπὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι παρημελήθη ἐνταῦθα τόσον ἡ σύνθεσις προσευχῆς καὶ ἐργασίας, ὅσον καὶ ἡ χριστιανικὴ κοινωνικὴ ἠθικὴ καὶ διδασκαλία ἐν γένει. Πρέπει πρὸς τοῦτοις νὰ λεχθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἔχομεν ἀποκτήσει τὴν συνήθειαν νὰ θεωρῶμεν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐξελιξείας ὡς παραλληλοὺς καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων, συντελεσθείσας πρὸς ἀντιθέτου φορᾶς κατευθύνσεις. Ἐὰν ἐγκαταλείψωμεν τὸν παραδεδομένον τοῦτον τρόπον σκέψεως, δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν ἐν προκειμένῳ μίαν εὐθύγραμμον πορείαν ἐξελιξέως, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα σπέρματα εὕρηνται κατατεθειμένα ἤδη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ.

Τὸ πρόβλημα προσευχῆ καὶ ἐργασίας, ἀφ' ἑνός, καὶ προσευχῆ ἢ ἐργασίας, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἀρχαιότατον. Ἡμαρτημένοι καὶ μονομερεῖς ἐρμηνεῖται χωρίων τινῶν τῆς Κ.Δ., ὡς λόγου χάριν τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ: «ἐργάζεσθε μὴ τὴν βροῶσιν τὴν ἀπολλυμένην»¹⁵⁰, ἢ τῆς μομφῆς πρὸς τὴν Μάρθαν, ὅτι «μεριμνᾷ καὶ τυρβάζεται περὶ πολλὰ»¹⁵¹, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔπαινον τὸν ἀπευθυνθέντα πρὸς τὴν Μαρίαν, ἡ ὁποία «τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο», χρησιμοποιοῦνται πολλάκις πρὸς δικαίωσιν τῆς παραμελήσεως τῆς ἐργασίας χάριν ἐνός μυστικοῦ καὶ καθαρῶς θεωρητικοῦ βίου.

¹Ἐξ ἴσου παλαιὰ εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς δικαίωσιν τοῦ ἀργοῦ καὶ

149. Ἐνθ' ἀν. σ. 324.

150. Ἰωάν. 6,27.

151. Λουκ. 10, 41-42. — Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, θέλων νὰ ἔξη πάσαν ἐν προκειμένῳ παρανόησιν, λέγει, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν καταδικάζει ἐνταῦθα τὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ τὴν ὑπερβολικὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ μερίμαν τοῦ ἀνθρώπου (P.G. 59, 249). Κατὰ τὸν αὐτὸν πατέρα, ἡ ἀργία ἀντίκειται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθ' ὅσον ἡ ἐργασία εἶναι ἐγγενὴς εἰς τὸν ἀνθρώπον τάσις, ἐμφυτευθεῖσα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. «Ἡ ψυχὴ φύσιν ἔχουσα τοῦ κινεῖσθαι διαπαντός, οὐκ ἀνέχεται ἡρεμεῖν» (P.G. 60, 257).

ὀκητροῦ βίου ἐπὶ τῇ προφάσει τῆς θρησκευτικότητος. Ἦδη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει τοιοῦτον παράδειγμα ἐν Θεσσαλονίκῃ¹⁵², στηλιτεύων τὸν νοθρὸν βίον Θεσσαλονικέων τινῶν καὶ διατυπῶν ἐν ταύτῳ ἠθικὴν περὶ ἐργασίας διδασκαλίαν¹⁵³ ἐρειδομένην ἐπὶ τῶν δύο στύλων τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἐργασίας. Παρὰ τὴν σύστασιν τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου, καθ' ἣν ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἐργάζεται, παρόμοια γεγονότα ἐπανελήφθησαν πολλάκις ἀργότερον, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τοῖς μοναχοῖς. Τυπικὸν τούτου παράδειγμα εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ὀκητροὶ περιεβλήθησαν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὴν ἐργασίαν. Παραλλήλως ὑπῆρξαν ἐπίσης μοναχοί, οἱ ὅποιοι ἐξ ἀγαθοῦ συνειδότος καὶ ἐξ ἀγνῆς πεποιθήσεως ἀπέρριπτον τὴν ἐργασίαν ὡς παρακωλύουσαν, ὡς ἐνόμιζον, τὸν θεωρητικὸν βίον.

Ὁ Μ. Βασίλειος εἰργάσθη πρὸς ἀναζωπύρησιν τῆς περὶ ἐργασίας ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Πράγματι, ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Παῦλος εἶναι αἱ κύριαι πηγαὶ τῆς περὶ ἐργασίας διδασκαλίας του¹⁵⁴. Οὕτω γράφει: «Σκόπησον Παῦλον ἐργαζόμενον ἀπαύστως»¹⁵⁵. Ἀπαντῶν οὗτος εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν δύναται τις νὰ παραμελῇ τὴν ἐργασίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προσευχῆς¹⁵³, παραπέμπει εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Ἐν κατακλείδι δεόν ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ὁ ἅγιος Βενέδικτος διδάσκει, ὅτι οἱ μοναχοὶ τότε μόνον «εἶναι ἀληθῶς μοναχοί», ὅταν «ζοῦν ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν των, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Ἀποστόλων»¹⁵⁷. Τοῦτο δεικνύει, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου ἐπὶ τὸν Βενέδικτον ἀσκηθεῖσαν ἐπίδρασιν, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ «Ora et Labora» ἀποτελεῖ ἀδιάσπαστον ἐξέλιξιν, ἰδέα, ἡ ὅποια, ἔχουσα τὴν ἀρχὴν της ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, μετεφυτεύθη διὰ μέσου τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς τὴν Δύσιν, διὰ νὰ συμβάλῃ ὡς ἐνεργὸς δύναμις εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐνῶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς ἤδη εἶδομεν, ἡ περὶ ἐργασίας ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη ἰδέα τοῦ «Ora et Labora» ἐγένοντο θύματα μιᾶς μονοπλεύρου θεωρήσεως τῆς μοναστικῆς ζωῆς καὶ ἐξηφανίσθησαν, ἡ ἰδέα αὐτὴ ἠὲδοκίμησεν ἐν τῇ Δύσει. Μὴ περιορισθεῖσα ὅμως

152. Πρβλ. ἰδίως 2 Θεσσ. 3,11.

153. Πρβλ. καὶ Σαβράμη Δ., Ἦ περὶ ἐργασίας διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Ἀθήναι 1962, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

154. Πρβλ. καὶ Μωραΐτου Δ., ἐνθ' ἄν. σ. 11. — Μουρατίδου Κ., ἐνθ' ἄν. σ. 22. — Holzapfel H., ἐνθ' ἄν. σ. 158-159. — Amand, D. Dom., L'Ascèse monastique de Saint Basile de Cesarée, Éditions de Maredsous 1949, σ. 22. — Clare K. W., St. Basil The great. A Study in Monasticism, Cambridge 1913, σ. 406.

155. P.G. 31, 1357. Πρβλ. καὶ P.G. 31, 772, 1012, 1349 κ.έ.

156. P.G. 31, 1009 κ.έ.

157. Bihlmeyer, σ. 298, Κεφ. 48.

εἰς τοὺς κόλπους τοῦ μοναχισμοῦ, μετεφυτεύθη εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Λοῦθηρου καὶ τοῦ Καλβίνου καὶ εἰσέδυσεν εἰς εὐρύτερους κύκλους κειμένους ἔξω τοῦ μοναχισμοῦ. Οὕτω παρὰ Λουθήρω συνδέονται στενῶς προσευχὴ καὶ ἐργασία, καὶ δὴ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ δοθείσῃ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἔρου «ἐπάγγελμα» (Beruf)¹⁵⁸, ἐν ᾧ κατὰ τὸν Max Weber «ὑπόκειται θρησκευτικὴ τις παράστασις — ἢτοι ἡ παράστασις ἐνὸς παρὰ Θεοῦ ἀνατεθέντος ἔργου—, ἡ ὁποία, ὅσον ἐμφαντικώτερον τονίζομεν τὸν ἔρον ἐν συγκεκριμένῃ μορφῇ, τόσον αἰσθητοτέρα καθίσταται»¹⁵⁹. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη παράστασις γίνεται ἰδιαιτέρως ἐμφανὴς εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Λουθήρου χαρακτηρισμὸν τοῦ ἐπιγείου ἔργου τοῦ χριστιανοῦ ὡς «κλήσεως» (Beruf)¹⁶⁰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρίου I Κορ. 7,20¹⁶¹ αἰρομένου οὕτω τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς κλήσεως (Beruf, Vocatio) μόνον ἐπὶ τοῦ μοναστικοῦ βίου¹⁶².

Ἡ ἀσκητικὴ ἀξία τῆς ἐργασίας, ὡς ἐκφράζεται ἐν τῇ ἀρχῇ «Ora et Labora», ἐγκριεῖται εἰς τὸ ὅτι αὕτη ἀποβαίνει διακονία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπελευθεροῦται τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς¹⁶³. Ἐντεῦθεν ἡ ἀσκητικὴ ἀξία τῆς ἐργασίας προσκτᾶται παρὰ Λουθήρω νέαν σημασίαν καὶ εὐρύτερον περιεχόμενον, καθισταμένη προσιτὴ εἰς πάντας.

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη ἠννοήθη σαφέστερον καὶ ἐνεργότερον ὑπὸ τοῦ Καλβινισμοῦ, ἰδίᾳ δὲ διὰ τῆς ἀποκλήθεισης «ἐνδοκοσμίου ἀσκήσεως» αὐ-

158. Πρβλ. καὶ Wingren G., *Luthers Lehre vom Beruf* (ins deutsche aus der schwedischen Sprache von E. Franz Übertragen), München 1952. — Weber Max, *Luthers Berufskonzeption*, ἐν *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1920, I, σ. 63-68. — Holl K., *Die Geschichte des Wortes Beruf*, ἐν *Sitzungsberichte der berliner Akademie der Wiss., Phil. Hist. Klasse 1924* (Ἐπίσης ἐν *Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, Bd 3, 1928, σ. 189-219). — Pesch H., *Christliche Berufsidee und Kapitalistischer Geist*, ἐν *Stimmen aus Maria Laach* 75, 1908, σ. 523-531. — Paulus N., *Zur Geschichte des Wortes Beruf*, ἐν *Historisches Jahrbuch der Görre-Gesellschaft* 45, 1925, σ. 308-316. — Auer A., *Zum christlichen Verständnis der Berufsarbeit* (nach Thomas von Aquino und Luther), 1953. — Bromm D., *Beruf und Berufung*, *Evangelische Ethik* 6, 1962, σ. 212-231.

159. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1920, I, σ. 63.

160. Πολλοὶ εὐρενηταὶ δὲν ἀποδέχονται τὴν ὑπὸ τοῦ Λουθήρου δοθεῖσαν ἐρμηνείαν τοῦ I Κορ. 7,20. Ἄλλ' ὁ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρίου τούτου γινόμενος χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐπιγείου ἔργου τοῦ χριστιανοῦ ὡς «κλήσεως» (Beruf, ἐπάγγελμα) «ἔχει καθιερωθῆ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε νὰ εἶναι ἀδιανόητος ἡ ἀρνησίς του» (Bienert W., *Die Arbeit nach der Lehre der Bibel*, Stuttgart 1954, σ. 340). Διεξοδικὴ ἀνάλυσις τῆς γλωσσικῆς ἐξέλιξεως τοῦ ἔρου ἐκ τοῦ I Κορ. 7,20 (ἐν συναρτήσει πρὸς Σοφ. Σειρ. 2,20-21) παρὰ Max Weber, *ἔνθ' ἄν.* I, σ. 63 κ.έ.

161. «Ἐκαστος ἐν τῇ κλήσει ἣ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω».

162. Bienert W., *ἔνθ' ἄν.* σ. 340.

163. Πρβλ. ἐπίσης Max Scheler, *Christentum und Gesellschaft*, 2. Halbband, Leipzig 1934, σ. 97.

του¹⁶⁴. Παρά τοῖς Καλβινισταῖς ἡ ἐργασία ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἐργασία «in maiorem gloriam Dei» καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ ἐπαγγελματικὴ δραστηριότης τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ¹⁶⁵. Ἐντεῦθεν προσφέρεται εἰς πάντας ἡ δυνατότης ἐμπράκτου ἐφαρμογῆς τῆς πίστεως ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος. Οὕτως, ἐνῶ ἡ «ἐξωκόσμιος ἄσκησις» τῆς Ἀνατολῆς κατήγγησε τὴν ἀρχὴν «Ora et Labora», ἡ «ἐνδοκόσμιος ἄσκησις» τῆς Δύσεως εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον. Ἡ χριστιανικὴ ἄσκησις εἰσήλθεν εἰς τὸν χῶρον τῆς δημοσίας ζωῆς, ἐκλείσεν ὀπισθὲν τὰς θύρας τοῦ μοναστηρίου καὶ ἀνέλαβε νὰ ἐμποτίσῃ μὲ τὰς μεθόδους τῆς τὴν κοσμικὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ νὰ τὴν μεταβάλλῃ εἰς ὠλοκληρωμένην ζωὴν ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' ὅχι ἐκ τοῦ κόσμου ἢ διὰ τὸν κόσμον¹⁶⁶.

Συγκεφαλαιοῦντες λοιπόν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εὐρίσκομεν ἐν πρώτοις παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ μίαν νέαν ἀξιολόγησιν τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἐμψυχοῦται οἰονεὶ ἐνδοθεν¹⁶⁷ καὶ ἡ ὁποία μετέπειτα διὰ τοῦ Μ. Βασιλείου μετεφυτεύθη εἰς τὴν Δύσιν ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀρχῆς «Ora et Labora». Ἐνταῦθα ἡ ἀρχὴ αὐτή, χάρις εἰς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τῆς Δύσεως, ἐξειλίχθη εἰς οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν δύναμιν, υἱοθετηθεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν μοναστηρίων καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀπέβη πολύτιμος χριστιανικὴ κληρονομία τῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ὑπέστη μεταβολὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Οὕτως, ἐνῶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπώλεσε τὴν ἐργασίαν, ἐν τῇ Δύσει ἀπέβαλε σὺν τῷ χρόνῳ τὴν προσευχὴν. Αἱ ἰδέαι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, αἱ ὁποῖαι ἴστανται ὀπισθεν τῆς λέξεως Beruf (κλήσις, ἐπάγγελμα), ἐλαχίστης προσοχῆς τυγχάνουν σήμερον, ὅτε γίνεται εὐρύτατος λόγος περὶ προσοδοφόρων ἀσχολιῶν (Job), ἐνῶ παραθεωρεῖται ἡ ἐννοία τῆς κλήσεως ἐν τῷ ἐπαγγέλματι. Οὕτως Ἀνατολὴ καὶ Δύσις θὰ ἠδύναντο σήμερον ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου νὰ συμπληρωθοῦν ἀμοιβαίως. Διὰ τῆς κτηθείσης πρακτικῆς τῆς ἐμπειρίας ἡ Δύσις ἠμπορεῖ νὰ διδάξῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ «Labora», καὶ δὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ δημιουργίας μιᾶς χριστιανικῆς ἡθι-

164. Ὁ ὅρος οὗτος εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Max Weber (ἐνθ' ἄν. I, σ. 84-162: Die religiösen Grundlagen der innerweltlichen Askese). Ἴδε καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ernst Troeltsch (Die Soziallehren) der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1912, σ. 950 σημ. 510) γενομένην κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ Max Weber περὶ τοῦ «ἀσκητικοῦ Προτεσταντισμοῦ».

165. Max Weber, ἐνθ' ἄν. I, σ. 100. Ὁρθῶς χαρακτηρεῖται ὁ Wendland D. H. (Botschaft an die soziale Welt, Hamburg 1959, σ. 81) τὴν ἐνδοκόσμιον ἄσκησιν ὡς «ἄρνησιν τοῦ κακοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐπιγείου ἐργατικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐγκοσμίων θεσμῶν».

166. Max Weber, ἐνθ' ἄν. I, σ. 163.

167. Müller—Armack A., Das christliche Erbe Europas, ἐν Paulus-Hellas—Oikumene (An ecumenical Symposium, Published by the Student Christian Association of Greece), Athens 1951, σ. 143.

κῆς τῆς ἐργασίας, ἐνῶ παραλλήλως πλεῖστα ὅσα περὶ τοῦ «Ora» δύναται νὰ ἀρυσθῇ ἐξ Ἀνατολῆς¹⁶⁸.

Ἡ ἀρχὴ «Ora et Labora» δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς δυτικὴ ιδιοκτησία. Εἶναι καθολικῶς ἰσχύουσα ἀρχή, δυναμένη νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἄρσιν κακῶς ἐννοουμένων μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖαι, θεωρούμεναι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Κοινωνιολογίας τῆς θρησκείας, ἀνεφύησαν συνεπείᾳ τῆς παραθεωρήσεως τῆς γνησίας χριστιανικῆς παραδόσεως.

(Μετάφρασις Ἀν. Μπουγᾶ).

168. Πρβλ. καὶ Siegmund-Schultze F., Die Ökumenische Konferenz von Stockholm vom 19. — 29. August 1925, ἐν Die Eiche 13, 1925, σ. 358. «Ἄν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἠθικῆς δραστηριότητος αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως δύναται ἴσως νὰ προσφέρουν περισσότερα εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἔχουν ἐν τούτοις νὰ μάθουν πολλὰ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν μυστικὴν ἐσωτερικότητα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἀντιτάσσει τὸ χριστιανικὸν τῆς φῶς (ex oriente lux) εἰς τὸ καλύτερον ἴσως ἀνεπτυγμένον ἰδικὸν μας χριστιανικὸν δίκαιον (lex occidentalis)».